

ОДНОС СУФИКСА *-(ч)ић* И *-че* (ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА)

Предмет овог рада јесу деминутивне именице у српском језику које се завршавају суфиксима *-(ч)ић* и *-че* и њихов међусобни однос. Средиште наше анализе представља употреба ових суфикса у говорима призренско-тимочке дијалектске зоне.

Дијалекатска грађа ексцерпирана је из дијалекатских речника и дијалекатских монографија у којима су ови говори описани. Користили смо и примере које бележи проф. Слободан Марјановић у радовима *Деминуција у лесковачком говору* и *Граматицка норма именица субјективне оцене у Речнику пиротског говора*. У појединим случајевима ослањали смо се и на праксу коју налазимо у говору сврљишког краја који нам је изворно познат. Добијени резултати упоређени су са стањем у савременом српском језику.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочки дијалекат, деминутиви, однос суфикса *-(ч)ић* и *-че*.

У раду се говори о грађењу деминутива помоћу суфикса *-(ч)ић* и *-че* у говорима југоисточне Србије. На основу анализираниг корпуса настојаћемо да утврдимо каква је продуктивност ових суфикса и какав је њихов међусобни однос. Полазну основу нашег истраживања представља увид у поједине радове у којима се, поред осталог, разматра проблем деминуције. Прегледом релевантне литературе и анализом изнетих запажања настојаћемо да укажемо на неке особености у вези са суфиксима *-(ч)ић* и *-че*, као и да добијене резултате упоредимо са стањем у призренско-тимочком дијалекату.

Деминутиви или умањенице представљају активан слој српског језика и њима је у српској лингвистици посвећено доста пажње. У основи означавају умањење, тј. објективну физичку величину, али из основног значења

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад настао је по пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

произилазе и различите модификације, тако да деминутиви могу изражава-ти и: „симпатију, нежност, благонаклоност, хипокористичност, али и иронију и поругу, ниподаштавање, презир (тј. пејоративност)“ (Ђурић 2004: 153). Основна одлика деминутива јесте да додавањем суфикса на основу долази до семантичке модификације лексичке основе, тј. деминутивни суф-икси садрже извешан семантички потенцијал који ове изведенице маркира. Међутим, значење не зависи само од основе из које се деминутив изводи, већ и од ситуације у којој се употребљава – оно је условљено контекстом и комуникативним циљевима које говорник жели да оствари (Ђурић 2004: 147, 161).

Мора се имати у виду и чињеница да је у највећем броју случајева тешко направити јасну семантичку разлику између деминутива и хипокористика. На основу истраживања које су спровели Стана Ристић, Бојана Мило-сављевић и Владан Јовановић, а које се тиче лексикографско-лексиколошке обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (Ристић и остали 2005), дола-зи се до закључка да се деминутиви и хипокористици најчешће посматрају обједињено. Ипак, док се деминутиви најчешће односе на реално умањење именованог појма, код хипокористика се субјективна оцена реализује као примарно значење, које је мотивисано субјективним, емотивним ставом го-ворника према том појму.

Суфикси *-(ч)ић* и *-че* у савременом српском језику

Суфикс *-ић* се развио из прасловенске групе **itj* (Бошковић 1936). Заједнички је свим словенским језицима, а у стандардном српском језику представља најпродуктивнији суфикс за грађење деминутива од именица мушког рода. Овим суфиксом деминутиви се граде за људска бића, животиње, биљке и предмете. У неколико примера граде се деминутиви и од именица женског рода (*рибић*), али су неуобичајени.

Код именица средњег рода уобичајени су облици множине са суфиксом *-ићи* (*пилићи*, *прасићи*, *јарићи*, *мачићи*). Овакав облик множине најчешће до-лази уместо облика за збирну множину. Аналогијом према облику множине код именица мушког рода стварају се и облици једнине, типа *лавић*, *вучић*, *орлић*. Од именица женског рода су *лисичић*, *змијић*, *птић*. Међутим, ова појава није типична за савремени српски језик тако да „добивање облика једнине према облику множине представља изузетак у систему“ (Јовановић 2010: 40).

С обзиром на то да су неке деминутивне изведенице само формално у вези са деминутивима, дошло је до њихове лексикализације. Тачније, неке изведенице су лексикализоване јер су или изгубиле деминутивност (*бра-тић*, *сестрић*), или везу са мотивном именицом (*царић*, *краљић*, *каранфи-*

лић, ражњић, мишић). Семантичко померање учава се и код именице женског рода *рибић* (Клајн 2003: 110).

Суфикс *-чић* је фонетска варијанта суфикса *-ић*. За разлику од суфикса *-ић* који је вишезначан и који сем деминутивног може имати и друга значења, суфикс *-чић* се увек користи за извођење деминутива (Ђорић 2008: 223–224). Овај наставак је најчешћи код основа које се завршавају сугласником *-н*: *станчић, дућанчић, прстенчић, звончић, казанчић, вагончић, авиончић* (Клајн 2003: 110).

Секундарно значење деминутива – ниподаштавање, омаловажавање, сажаљевање доминира код именица чија се основа завршава сугласником *-р* и које се углавном односе на занимања: *писарчић, новинарчић, професорчић*. Овакви примери доприносе стилској маркираности (Клајн 2003: 110), (Ђорић 2008: 180).

Суфикс *-че* је типичан за јужнословенске језике. У науци влада мишљење да овај суфикс представља балканистичку црту, јер сличан суфикс постоји у албанском, румунском и турском језику (Клајн 2003: 203), (Радић 2001: 179–180).

Суфикс *-че* се додаје на основе именица мушког и женског рода и на тај начин је знатно увећан број именица средњег рода (Клајн 2003: 203). Његова основна одлика јесте означавање младих бића, пре свега животиња (*маче, врапче, мече*), али и младих људских бића (*момче, пастирче, чобанче*). „Богатија полисемичност суфикса *-че* заснива се на чињеници да он осим значења 'мало, умањујуће', обухвата хипокористичност типа доброг / позитивног осећања и оријентацију на децу, младе, драге особе и кућне љубимце“ (Ристић и остали 2005: 613) па је зато често тешко раздвојити деминутиве од хипокористика. По мишљењу Радмиле Жугић не може се сматрати типичним за стандардни српски језик јер највећи број изведеница са суфиксом *-че* припада разговорном језику (Жугић 2012: 224) те се његова широка употреба у савременом српском језику приписује утицају дијалекта на лексику књижевног језика (Јовановић 2010: 70).

Суфикси *-(ч)ић* и *-че* у призренско-тимочком дијалекту

У говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне суфикс *-ић* бележи само спорадичну употребу.

У јужноморавским говорима (Белић 1999: 363–366) сачувао се наставак *-ики* у множини: *пилики, телики*, и сл. Насупрот њима, у тимочко-лужничком говору имамо: *пилличи* неутрално, а *пилчичи* хипокористично, *тељци* / *телчичи*.

Иначе, овај суфикс је најфреквентнији за означавање множине младунчади, где овакав облик множине долази уместо облика за збирну множи-

ну: *мáчичи, кúчичи, пíличи, плóвчичи, тíчичи*. С друге стране, хипокористични облици су: *пíлчичи, јáганчичи, прачíчичи, телчíчичи*. Неколико примера односи се на множину одевних предмета: *јелéчичи, шамíчичи, наглавчичи, опáнчичи*, а неколико на множину појмова везаних за кућу: *тањíрчичи, лóнчичи, сећíрчичи*. Облик *компирчíчичи* јесте множина од *компирчáк*.

Супротно стању у савременом српском језику, у говорима призренско-тимочког дијалекта уобичајено је да се облик једнине образује према облику множине. На подручју тимочко-лужничког говора једнину добијену према облику множине бележимо у примерима: *брата́нчич, гумења́чич, каишчич, ката́нчич, кравајчич, лánчич, лóнчич, сéстрич*.

Међутим, без обзира на то да ли се ради о једнини или множини, нису сви побројани примери и деминутиви. Као и у стандардном српском језику, у неким случајевима дошло је до семантичког померања и њихове лексикализације – тако именице *брата́нчич* и *сестрич* нису деминутиви, већ лексема које се односе на родбинске односе. Иако Речник САНУ и већи на прегледаних дијалекатских речника именице *ланчић/ланчич* и *лончић/лончич* дефинишу као деминутиве, а негде и као хипокористике, мислимо да се и у овом случају ради о лексикализованим деминутивима. Будући да се наше истраживање базира на дијалекатској лексици, задржаћемо се само на провери и утврђивању њихових значења у призренско-тимочком дијалекту. У свести дијалекатског говорника *ланчич* јесте врста накита, а не 'мали ланац', док је *лончич* исто што и *лонче* – кухињска посуда различита од *лонца*. У *Тимочком дијалекатском речнику* забележен је деминутив *лóнченце* – *Къд јúтром нуштам óвце, даду́ ми у лóнченце сирињíце и комѣтáк лéб и то́ј ми е* (Динић 2008). Облик *јелéчичи* представља множину од основног облика *јелéче* (врста одевног предмета). Иако је на творбеном плану једнак облику деминутива са суфиксом *-че*, не употребљава се као умањеница, мада се деминутивност ипак осећа у односу на именицу *јелек* (*Девóјће се премéне у елéчичи, белé кошу́ље, шаренé бо́шче и нóви опáнци па излэ́зну на собóр*).

Значење и функција деминутива често су условљени комуникативним околностима и контекстуално одређени. Потврду томе представља пример *црвчíчичи* у клетви *Црвчíчичи те изéли*. Овај деминутивни облик има пејоративно значење које је условљено ширим контекстом у коме је употребљен.

Насупрот суфиксу *-ић*, који се само спорадично употребљава, *-че* је најпродуктивнији суфикс у творби деминутива у призренско-јужноморавском говору, а велику фреквентност бележи и у осталим говорима призренско-тимочког дијалекта.

Највећи број примера са суфиксом *-че* преузели смо из радова Слободана Марјановића *Грамати́чка норма именица субјективне оцене у Речнику пиротског говора* и *Деминуција у лесковачком говору*. Потврду о постојању и значењу ексцерпираних лексема проверили смо у дијалекатским речни-

цима са подручја призренско-тимочког дијалекта. У грађи има и примера забележених на терену.

У зависности од значења које имају, деминутиве смо разврстали у различите семантичке категорије.

Основно значење деминутива јесте 'мала величина'. У ексцерпираној грађи било је доста примера са овим значењем који се односе на кућу и делове куће, намештај, кухињску опрему, предмете потребне у свакодневном животу и сл. Наводимо само неке: *дувáрче, равчé, дьшчé, столíче, астáлче, шолчé, панíче, грнчé, ложичé, тепсичé, окáњче, ћупчé, кутíче, матíче, колчé, чукчé, дудучé, тупанчé, јастъче*.

У вези са одећом јесу примери: *фустáнче, гуњчé, аљíнче, шамíче, антерíче, опњче, обóјче, повóјче, пешићрче*.

На делове тела односе се *главчé, језичé* и *зупчé*.

Издвојили смо и деминутиве којима се означава храна: *лепчé, кравáјче, симíче, сљíвче/шљíвче, дíњче, крушчé, јáбуче, напríче*.

Као што је већ речено, највећи број деминутива са суфиксом *-че* односи се на младунчад животиња: *влчé, голошíче, зугучé, змајчé, змичé*, али и млада људска бића: *момчé, девојче, сисáрче, бећáрче, дíлберче, снајче, бекчé*. Радмила Жугић изведенице типа *брáвче, јунíче, кокóче, коњчé, крáвче* убраја у хипокористике, а не у деминутиве јер се односе на одрасле, а не на мале животиње (Жугић 2012: 227).

И примери *женчé, бабчé, чумче* не представљају деминутиве, већ хипокористике јер се њихово значење не уклапа у семантичку категорију 'млада људска бића'. Деминутив *чумче* представља потврду ставу да „чак и деминутиви настали од именица са негативним значењем могу бити додатно позитивно маркирани у смислу хипокористичног значења“ (Јовановић 2010: 43). У Врању се употребљава облик *чумиче* (женски демон чума у најранијим годинама) *Чума отíшла, а чумичики оставíла* (Златановић 1998).

У призренско-тимочком дијалекту се деминутивима са суфиксом *-че* може исказивати и наклоност према младим људима који се баве одређеним занимањима: *шустерче, инáјдерче, стокарче, чобáнче*.

С друге стране, има примера и са пејоративним значењем и „овакве изведенице обично према себи имају пејоративне називе за именовање одраслих мушких или женских лица“ и представљају номинацију мотивисану физичким или карактерним особинама (Жугић 2012: 227). Наводимо неколико примера које смо забележили у говору Гулијана (тимочко-лужнички): *главурáн, главурáна, главурáнче; шиничáр, шиничáрка, шиничáрче; ћумча, ћумна, ћумче; дрљча, дрљна, дрљче; пупурáн, пупурáна, пупурáнче; клéпча, клéпка, клéпче; носурáн, носурáна, носурáнче; прткo, прткa, прчé*. Сви примери односе се на именовања према некој негативној физичкој особини – величини или изгледу главе, косе, образа, ушију, носа, зуба, једино се

примером *прче* именује дете шпицасте главе или браде, али и преке нарави. Номинација је мотивисана именицом *пртка* којом се у овом крају именује змија шарка. У *Речнику говора јужне Србије* пронашли смо са овим суфиксом и пејоративним значењем пример *прчолче* – дете које се прави важно (Златановић 1998).

Као што се могло видети, представљени деминутиви углавном не мењају садржај основног појма, већ га само додатно семантички диференцирају. Њихово основно значење је деминутивно. Укључивањем човековог субјективног става деминутивном значењу се прикључује и хипокористично, али у одређеном броју случајева изведенице са суфиксом *-че* могу имати и пејоративно значење. Ипак, у једном броју примера дошло је до семантичког удаљавања од основног појма, тј. делимичне лексикализације деминутива (*сестрич*, *братанчич*), док се процес потпуне лексикализације види у примерима *стамболче*, *цинцарче*, *биљурче*, код којих је дошло до потпуног губљења везе са основним појмом. Ови примери односе се на називе цвећа и очигледно је да њихова семантика није адекватна лексиси основних појмова. С друге стране, чини нам се, у *Црнотравском речнику* постоји недовољна прецизност у дефинисању лексеме *ланче*. Наводи се да је *ланче* деминутив и хипокористик од лексеме *ланац*, исто што и *ланчић* (!) – *Кулунџија пронесе ланчетија, бршови, прстени, гривне - и сто друге драгулије* (Стојановић 2010). Из наведеног контексте јасно се види да се анализираним лексемама не именује умањеница, већ посебан предмет.

Занимљиво у вези са деминутивним суфиксима на призренско-тимочком говорном подручју јесте и то да се образује још једна паралела, једнако жива:

-ич: *кравајчич*, *каишчич*...

-че: *кравајче*, *каишче*, *кошче*...

-џк: *кравајџк*, *каишџк*, *компирџк*, *крајџк*, *кошџк*...

-енце: *кравајџенце*, *каишџенце*, *компирџенце*, *кошџенце*...

Суфиксна синонимија карактеристична је како за стандардни српски језик тако и за говоре призренско-тимочког дијалекта. Међутим, њој је у домаћој литератури посвећено релативно мало пажње. Када се говори о суфиксној синонимији, мора се имати у виду и то да међу деминутивима не постоји апсолутна синонимија. Најпродуктивнији наставци су најмање обележени, док су, с друге стране, они мање продуктивни семантички изражењенији (Ђурић 2004: 152).

У *Речнику народног говора у Црној реци* такође се уочава дистинкција међу деминутивним облицима. У односу: *кравај* > *кравајче* > *кравајџенце* деминутив *кравајџенце* именује се као хипокористик другог степена (Марковић 1993).

Закључак

На основу прегледаних извора и извршене анализе долазимо до закључка да суфикси *-ић* и *-чић*, супротно стању у савременом српском језику где спадају у врло продуктивне именичке суфиксе, у говорима југоисточне Србије имају ограничену употребу, како на фонетском тако и на творбеном плану.

С друге стране, суфикс *-че* је најпродуктивнији суфикс за извођење деминутива у овом дијалекту. Иако се у тимочко-лужничким говорима употребљава суфикс *-ич/-ичи*, а јужноморавским *-ић/-ики*, у оба говора евидентна је експанзија суфикса *-че* за једину.

Суфиксом *-ић*, односно фонетским варијантама *-ич* и *-ик* изводе се једино деривати са деминутивним значењем и у нашој грађи није било примера у којима је дошло до неке модификације у значењу. У савременом српском језику један број изведеница са суфиксом *-ић* има пејоративно значење. У вези са суфиксом *-че* ситуација је обрнута: у савременом српском језику нема пејоративних изведеница са суфиксом *-че*, док су у призренско-тимочком дијалекту овакве изведенице бројне.

Како у стандардном језику тако и у призренско-тимочком дијалекту наилазимо на деминутивне именице које су потпуно или делимично лексикализоване. С друге стране, један број оваквих изведеница и у Речнику САНУ и у дијалекатским речницима дефинисан је као деминутив (често и као хипокористик), мада се не односе на умањенице, већ на конкретне предмете који имају конкретну употребу.

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, том 9, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 1936: Р. Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Грицкат 1995: И. Грицкат, О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолог* LI, 1–30.
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ђурић 2004: Р. Ђурић, Деминутивни суфикси у српском и њихови преводни еквиваленти у енглеском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* вол. 47, бр. 1–2, Нови Сад, 147–164.
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: „Музеј Понишавља”.
- Жугић 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LI.

- Жугић 2012: Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса *-че* у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLII, Косовска Митровица, 223–229.
- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Врањске књиге.
- Јовановић 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице, *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Јовановић 2010: В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику: суфиксација и конверзија*, Београд.
- Манић 1997: Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница.
- Марјановић 1997: С. Марјановић, Граматичка норма именица субјективне оцене у Речнику пиротског говора, *Српски језик* II/1–2, Београд, 265–285.
- Марјановић 2001: С. Марјановић, Деминуција у лесковачком говору, *Српски језик* VI/1–2, Београд, 331–349.
- Марковић 1986: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII.
- Марковић 1993: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII.
- Митровић 1992: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд: Lenex.
- Радић 1984: П. Радић, Именички деминутивни суфикси *-че* и *-иче* у селу Милошева у Великом Поморављу, *Јужнословенски филолог*, XL, 149–165.
- Радић 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека *Јужнословенског филолога*, нова серија, књ. 17).
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ристић и остали 2005: С. Ристић, Б. Милосављевић, В. Јовановић, Једно од могућих решења обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ), *Српски језик*, X/1–2, Београд, 597–616.
- Скок 1971–1974: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник*, LVII.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.

Ana R. Savić Grujić

SUFFIXES *-(Č)IĆ* AND *-ČE* (FROM THE PERSPECTIVE OF PRIZREN-TIMOK DIALECT)

This paper explores the diminutive nouns in the Serbian language which end in the suffixes *-(č)ić* and *-če* and their mutual relationship. The analysis focuses on the use of these suffixes in Prizren-Timok dialect.

The dialect materials for this research were obtained from the dialect dictionaries and dialect monographs which describe these dialects. The paper exploits the examples recorded by professor Slobodan Marjanović in his works *Deminucija u leskovačkom govoru (Diminution in Leskovac Dialect)* and *Gramatička norma imenica subjektivne ocene u Rečniku pirotskog govora (Grammatical Norm of Diminutive Nouns in the Dictionary of Pirot Dialect)*. Some parts of the study are based upon the speech material found in the dialect of Svrlijig region, which we are familiar with. The results of this study are compared with the current situation in the contemporary Serbian language.

Key words: Serbian language, Prizren-Timok dialect, diminutives, suffixes *-(č)ić* and *-če*.

